

*Лефтерова О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального мовознавства класичної філології та неоелліністики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

«RAMUS AUREUS» У КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙНОЇ РОСЛИННОЇ СИМВОЛІКИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню смислотвірної потенції «*ramus aureus*» у контексті рослинної символіки та її ролі у формуванні етнокультурного стереотипу. Дослідження семантичних трансформацій «золотої гілки» в поемі Вергілія «Енеїда» дає можливість з'ясувати особливості й значення цього образу в міфопоетичній парадигмі латинського тексту, висвітлити особливості інтерпретації золотої гілки в європейському культурному контексті.

Ключові слова: золота гілка, античність, потойбічний світ, Вергілій, Енеїда.

Постановка проблеми. Сьогодні головною проблемою постінформаційного суспільства є складність кореляції між понятійними базами даних і реальним образом світу, пошук сполучних ланок між ними. Відтворення образу реального світу через його апроксимацію понятійним полем викликає необхідність подальшого дослідження символу як особливого засобу кодування інформації. Попри те, що символ досліджувався під різним кутом зору в працях із філософії (О.Ф. Лосев, П.О. Флоренський), психології (К.-Г. Юнг, Л.С. Виготський), лінгвістики (Ч.-С. Пірс, О.О. Потебня), герменевтики (Г.-Г. Гадамер), семіотики (Ч.-В. Морріс) та культурології (Е. Кассирер, Ю.М. Лотман), тенденція до певного профанування культурно значущих маркерів, яка є результатом популяризації та розширення сфери впливу продукції масової культури, спонукає вчених до багатоаспектного дослідження символу як виразника ціннісного сенсу людського буття, «як втілення ідеалів вищих смислів, якими живе людина і якими зумовлюється функціонування культури» [1]. Міфологічні символи належать до визначальних знаків духовного життя людини, а дослідження їх у контексті сучасної культури дає змогу описати сакральні виміри її функціонування.

Актуальність цієї праці визначається особливим значенням міфологічного символу в макроконтексті світової культури, його роллю як узагальненого принципу подальшого розгортання згорнутого в ньому смислового змісту. Оскільки міфологічний символ відтворює складний зв'язок ідеального та реального, раціонального й ірраціонального, його інтерпретація включає численну кількість складників, що впливають на розуміння символу.

Метою статті є дослідження смислотворчого потенціалу «*ramus aureus*» через форманти символічного характеру в межах традиційної рослинної символіки та його ролі у формуванні етнокультурного стереотипу. Матеріалом дослідження слугував латинський текст поеми Вергілія «Енеїда».

Виклад основного матеріалу. Дослідження символу має давню історію й бере початок в античності. Платон розглядав символ як прояв вищої сутності, що реалізується через

систему образів, які не завжди можуть бути представлені на рівні *ratio*. За часів середньовіччя символи отожднювалися з прихованими істинами, розуміння яких ставало можливим лише через осягнення їхнього сакрального значення. І в сьогоденній науковій парадигмі поняття «символ» тлумачиться по-різному й залежить від напрямків його дослідження. Згідно з Г.-Г. Гадамером, символ – це репрезентант смислу художнього твору, механізм пам'яті культури, нагадування про давні (вічні) основи культури» [2, с. 298]. Ю.М. Лотман трактує символ як точку дотику між світом дійсним і віртуальним, реальним і надреальним, земним і вищим [3, с. 211]. На ірраціональність і містичність змісту, прихованого у символі, вказували також П.Ф. Флоренський [4, с. 178] та М. Еліаде [5]. Отже, дуальна природа символу проявляється в його здатності, з одного боку, пояснювати світ, світобудову в контексті причинно-наслідкових зв'язків, з іншого – містити елемент ірраціональності з певним прихованим змістом. М. Еліаде також наголошував, що міфологічна символіка здатна виражати безліч значень, взаємозв'язок між якими в безпосередньому досвіді не є очевидним. Щоб зрозуміти культурну символіку, необхідно, за Кассирером, повернутися до «природної» символіки, де уявлення про цілісність свідомості міститься в кожному окремому моменті та фрагменті свідомості [6].

У європейській культурі рослини завжди тлумачилися як символи, що виражають певні зв'язки та явища, а символіка рослин традиційно пов'язувалася із сакральними знаннями, які формували свідомість людини. Як універсальний символ духовної культури людства, пов'язаний зі шляхом людини до духовних висот, циклами життя, смерті та відродження [7], рослини відіграють важливу роль в ініціальних обрядах. Щоб увійти в царство мертвих, як зазначає вішунка Сивіла, Еней повинен виконати три умови: знайти золоту гілку, гідно поховати тіло Мізена та принести жертву підземним богам. Ці умови виступають як елементи ініціації або ритуальні елементи, що готують героя до перебування в підземному царстві. Золота гілка є незамінним «артефактом», що не тільки дозволяє потрапити в потойбічний світ, а й визначає весь шлях Енея під час цієї сакральної подорожі. Цю гілку можна здобути тільки «згідно з певним обрядом»; вона відкриває вхід у підземний світ, і завдяки їй можна отримати прихильність Харона, перевізника в підземне царство. Пізніше Еней повинен буде покласти її як дар на порозі палацу Прозерпіни, перш ніж він зможе потрапити на Єлісейські поля.

І. Прео у своїй статті, присвяченій аналізу «*ramus aureus*» як текстового образу, акцентує його символічний характер [8, с. 65] Гілка – це «перепустка», необхідна Енею. Золота гілка не може бути знайдена випадково, вона ховається на дереві між густим гіллям [9, с. 49]. У пошуках золотої гілки Еней під-

тримає його матір Венера, яка за допомогою двох голубів приводить героя до місця, де можна її відшукати. Наявність голубів як маркерів свободи та нероздільного зв'язку між землею і небом у цьому фрагменті тексту символізує динамізм такого «переходу» й передбачає наступні події та сам обряд посвячення. Подаючи опис золотої гілки, Вергілій наголошує на особливому відтінку золота, фокусує увагу на слові *brattea*:

et croceo fetu teretis circumdare truncos:

talis erat species auri frondentis opaca ilice,

sic leni crepitabat brattea vento. talis erat species auri frondentis opaca ilice,

sic leni crepitabat brattea vento [10 кн. VI, 208–209],

що є ремінісценцією з Лукреція:

principio hoc dico, rerum simulacra vagari

multa modis multis in cunctas undique partis tenvia,

quae facile inter se iunguntur in auris,

obvia cum veniunt, ut aranea bratteaque auri. [11, кн. 4, ряд. 731],

Використання іменника *brattea* на позначення тонкого металевого листа – сусального золота, як зазначає Ж.-І. Прео [8, с. 159], говорить про те, що золота гілка має таку ж силу, що й сусальне золото – «вражати очі» та «провокувати зір», і саме володіння золотою гілкою буде запорукою того, що одкровення, які отримає Еней від Анхіза, стануть основою формування нового світобачення героя.

Вергілій вказує на те, що «*ramus aureus*»/золота гілка – це омела, про що свідчать такі рядки:

quale solet siluis brumali frigore uiscum

fronde uirere noua, quod non sua seminat arbos,

et croceo fetu teretis circumdare truncos,

talis erat species auri frondentis opaca

ilice, sic leni crepitabat brattea uento [10, VI, ряд. 205–209].

Жива й зелена омела (*uisum*) зростає на дереві посеред мертвого лісу; вона одна зеленіє серед неживої природи, що вже робить її, з одного боку, символом відродження та воскресіння, з іншого – приналежністю до мертвого дерева. Омела розвивається на дереві, не торкаючись землі, що свідчить про її божественну сутність, але водночас омела, маючи з деревом ідентичну структуру, розвивається коштом дерева, залишаючись для нього чужорідною сутністю, рослиною-паразитом [12, с. 60–61]. Видається що Вергілій був добре обізнаний із практиками збору омели та запобіжними заходами: під час збирання омели її не можна було класти на землю. Як зазначає Жан Бежо, міфи друїдів про омелу були маловідомі римлянам, але виходячи з тексту поеми, Вергілій знав про культові практики друїдів і ритуальні обряди, пов'язані з цією рослиною [13], зокрема й те, що зрізали омелу тільки золотим серпом, оскільки залізний серп позбавляв рослину магічних властивостей. Збирали омелу тканиною з льону, так, щоб за жодних обставин вона не торкнулася землі [12, с. 61]. Омела мала чарівну силу: їй було дозволено відкрити підземний світ, приборкувати демонів, давати безсмертя і, що найважливіше для латинян, робити невразливим для вогню. Відтворюючи міф про омелу в поемі «Енеїда», Вергілій включає його в римський культурний контекст, надає йому латинського колориту, присвячуючи омелу Прозерпіні. Як зазначає Джоел Томас, посилаючись на Ж. Шампо, одна із сакральних римських формул, пов'язана з цією рослиною, була така: «*Fortuna uiscata* «аугіи» [12, с. 61], де *viscum viscum* позначала омелу або пташиний клей (з ягід омели). Формула представляла собою звертання до *Fortuna*

Viscata (тобто Фортуни-Птахоловки). До *Fortuna Viscata* приходили люди, яких Фортуна зловила у свої «фартові» тенета й «міцно тримала в сітях щасливих обставин».

Еней зриває гілку, не використовуючи гострих предметів. Це жест має своє символічне значення – гілка є не просто «перепусткою» в потойбічний світ, а й маркером духовного/золотого світла, яке традиційно уподібнюється духу та божеству й ототожнюється із символом святості, добродійності та мудрості [14].

Символ «*ramus aureus*» як маркер духовності можна розглядати ретроспективно у співвіднесеності з епіграмами Мелеагра, які склали збірку ліричних віршів під назвою «Вінок». Поетичну індивідуальність кожного з поетів, чий епіграми увійшли й до цієї збірки, Мелеагр співвідносить із властивостями або характеристиками тої чи іншої квітки або рослини, використовуючи різні ступені метафоричного перенесення. З Платоном давньогрецький поет співвідносить золоту гілку: «Не забута й гілка золота Платона-пророка – / В кожному листку в неї – Благозаконня світло».

У праці Ж.-І. Перо простежується спроба ідентифікувати рослину, з якою співвідноситься золота гілка, що згадується у творах двох античних поетів, під трохи іншим кутом зору, враховуючи той факт, що Мелеагр не дає жодних вказівок, а Вергілій під золотою гілкою розуміє зелену рослину серед мертвого лісу. Золота гілка ідентифікується із *semperuium arboreum* або *semperuium tectorum*: вічнозеленою рослиною-паразитом [15, с. 260–261].

Ця рослина відома також під назвою *aizoum*. Як зазначає І. Дюкуріал [16, с. 312] у своїй роботі про магію й астрологічну флору античності, *aizoum* був добре відомий ботанікам давнини [16]. Феофраст описує *aizoum* як рослину, яка завжди залишається вологою та зеленою [17]. Діоскорид, давньоримській лікар, один із засновників ботаніки, у праці «*De materia medica*» пише про *andrachne* – андрач – вічнозелене дерево з маленькими яскраво-жовтими плодами [18, с. 88–90], що викликають мимовільні асоціації з блискучим золотом.

Текст Псевдоапулея («Гербарій Апулея») [19] підтверджує опис, який давав Діоскорид цій рослині: «Має золотисті квітки», (*species ... auri*), які нагадують золото. У Гербарії Апулея також зазначається, що рослина *herba semperuium* називалася по-різному: греки *herba semperuium* називають токсотіс, а також ефеська трава, аристолохія, <...> італійці – серпеллум <...>, римляни – артемізія (*Herba artemisia monoclonos* <...> *nomina herbae: a Graecis dicitur toxotis, alii Ias, alii Efesia alii* <...> *sozusa*, <...> *Romani Artemisia*).

«Гербарій Апулея» також розповідає про її магічні властивості: якщо хтось, подорожуючи, має при собі траву артемізію, він не відчуває труднощів шляху. Вона і демонів спонукає до втечі й, покладена в будинку, робить нешкідливими отруйні зілля, а також відвертає очі злих людей. Артемізія також, за переказами давніх, мала властивість відновлювати гармонію людини з природою та встановлювати зв'язок із потойбічним світом.

Отже, все зазначене дає підставу співвіднести золоту гілку з артемізією як багаторічною рослиною, яка ніколи не втрачає свого листя:

primo avolso non deficit alter aureus,

et simili frondescit virga metallo [10, VI, ряд. 143–144.]

Під час її збирання, як зазначає Вергілій, має дотримуватися певний ритуал:

ergo alte vestiga oculis et rite repertum carpe manu [10, VI, ряд. 145–146].

До того ж, як було зазначено, вона мала магічну силу захищати від потойбічних істот, допомагала в дорозі долати труднощі й небезпеки (як, наприклад, зустріч Енея з Хароном або Цербером); гілку цієї рослини вішали на дверях будинку як захисний оберіг (Еней мав залишити золоту гілку на порозі храму Прозерпіни, як уже зазначалося). Отже, немає сумніву, що Вергілій був знайомий із магічними та лікувальними властивостями артемізії й використовував ці знання як важливий елемент у структурі вегетативної символіки.

Проте дослідниця А.М. Тюре в статті «Магія в латинській поезії» [20, с. 49] доволі критично ставиться до згаданих інтерпретацій золотої гілки й заперечує твердження Фрезера, що золота гілка може співвідноситися з омелою, оскільки Вергілій порівнює цю рослину з гілкою. На думку дослідниці, ця фразеологічна алюзія може вказувати на прагнення Вергілія представити греко-латинські традиції в поемі, пов'язуючи їх з галльськими віруваннями. А.М. Тюре також не згодна з тлумаченням золотої гілки Ж.Г. Пре, які вона вважає довільними [20, с. 270–273]. Проте, як зазначає у свою чергою Дж. І. Прео, епізод із золотою гілкою має багато гіпотез, кожна з гіпотез містить певний момент істини й має право на існування. Але якщо розглянути символіку золотої гілки не тільки у співвіднесенні її з рослиною, а в ширшому аспекті, то її символічне значення наповнюється іншим змістом. Зокрема, у працях деяких дослідників золота гілка співвідноситься з чарівною палицею, кадуцеем або скіпетром як символом влади [12, с. 67; 9, с. 502]. Але це питання потребує ретельнішого вивчення, оскільки «*ramus aureus*» може трактуватися як багатозначний символ, часом суперечливий, який включає в себе до певної міри полярні поняття.

Висновок. У межах традиційної рослинної символіки «*ramus aureus*» об'єктивує форми свідомості-міфу й відтворює етнокультурні традиції – і греко-римські, і кельтські. Як міфологічний символи «*ramus aureus*», з одного боку, є реальним втіленням (конкретною рослиною), але водночас її зміст може мати абстрактне тлумачення. Водночас цей символ розуміється як жива традиція з позачасовою ціннісно-смісловною безперервністю, яку можна досягнути через «вегетативний» код вербальних форм.

«*Ramus aureus*» як вічний образ у контексті рослинної символіки свідчить про те, що рослини були й залишаються символами, що виражають певні зв'язки та явища, а «ботанічність» як початкова властивість людської свідомості завжди є предметом особливої зацікавленості науковців.

Література:

1. Уайт Л.А. Работы по культурологии. Москва : ИНИОН РАН, 1996. 169 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. Москва : Искусство, 1991. 368 с.
3. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике искусства. Санкт-Петербург : Академический проект, 2002. 544 с.
4. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. Москва : Правда, 1990. Т. 1. 496 с.
5. Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения. Москва : Ладомир, 1999. 488 с.

6. Кассирер Э. Философия символических форм. Санкт-Петербург : Университетская книга, 2002. Т. 2. 582 с.
7. Символ. Дерево. URL: <https://www.newacropol.ru/Alexandria/symbols/tree/> (дата звернення: 19.04.2109).
8. Preaux J.G. «Virgile et le rameau d'or». Bruxelles : Latomus 1960.
9. Perret J. Énéide. Paris : Les Belles Lettres, 1981. 560 p.
10. Энеида Виргилия. Полное издание въ одномъ томъ с введениемъ и комментариемъ Д.И. Нагувскаго. Казань, 1891. 514 с.
11. Тит Лукрецій Кар. Про природу речей. URL: http://ae-lib.org.ua/texts-/lucretius_de_rezum_natura_ua.htm (дата звернення: 19.04.2109).
12. Gallais P. et Thomas J. L'arbre et la forêt dans l'Énéide et l'Aeneas, De la psyché antique à la psyché médiévale. Paris : Champion, 1997. 126 p.
13. Les Grecs et les romains / textes réunis et présentés par Jean Beaujeu, Paris : Planète, 1967. 519 p.
14. Энциклопедия Символы и знаки. URL: <http://sigils.ru/symbols/luna.html> (дата звернення: 19.04.2109).
15. Einarson B. « Plato in Meleager's Garland ». Classical Philology. Chicago : The University of Chicago Press, 1943. V. 38. № 4. P. 260–261.
16. Ducourthial G. Flore magique et astrologique de l'antiquité. Paris : Belin, 2003. 656 p.
17. Theophrastus. Historia plantarum. VII. 15,2. URL: http://www.poesialatina.it/_ns/greek/testi/Theophrastus/Historia_plantarum07(дата звернення: 19.04.2109).
18. De materia medica. IV. 88–90. URL:<https://books.google.com.ua/books?id=LoJmDwAAQBAJ&pg=PA434&d> (дата звернення: 19.04.2109).
19. Herbarius, CCXXIV. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=GwMrAAAAIAAJ&q=Herbarius+du+pseudo-Apulé&dq=Herbarius+du+pseudo-Apulé&hl> (дата звернення: 19.04.2109).
20. Tupet A.M. La magie dans la poésie latine. I. Des origines à la fin du règne d'Auguste. Paris : Les Belles Lettres, 1976. 450 p.

Лефтерова О. Н. «*Ramus aureus*» в контексте традиційної рослинної символіки

Анотація. Стаття посвячена аналізу смислообразуючого потенціала «*ramus aureus*» в контексті рослинної символіки і її ролі в формуванні етнокультурного стереотипа. Исследование семантических трансформаций «золотой ветви» в поэме Вергилия «Энеида» дает возможность выявить особенности и значение этого образа в мифопоэтической парадигме латинского текста, осветить особенности интерпретации золотой ветви в европейском культурном контексте.

Ключевые слова: золотая ветвь, античность, потусторонний мир, Вергилий, Энеида.

Lefterova O. “Ramus Aureus” in the context of plant symbolism

Summary. The article is devoted to the study of the semantic potential of “Ramus aureus” in the context of plant symbolism and its role in the formation of ethno-cultural stereotypes. The study of semantic transformation “Golden Branch” in the poem of Virgil “Aeneid” makes it possible to find out the features of the role and importance of this image in the mythological paradigm of the Latin text, to highlight the features of the Golden branch in the European cultural context.

Key words: golden branch, antiquity, underworld, Virgil, Aeneid.